

GEDRAGSPROBLEMEN IN DE KLAS

Dit boek is voor Georg, die mijn voorbeeld als leerkracht was. Het is ook voor de drie mensen die me overtuigden dit boek te schrijven: Karin, Jacqui en Mariette.

GEDRAGSPROBLEMEN IN DE KLAS

Een praktisch handboek

Anton Horeweg

LANNOO
CAMPUS

Inhoud

VOORWOORD	9
INLEIDING	11
HOOFDSTUK 1 - GEDRAGSPROBLEMEN IN DE KLAS	15
1.1 Probleemgedrag	15
1.2 De rol van de leerkracht	20
1.3 Andere preventieve maatregelen	25
1.4 Als er tóch gedragsproblemen voorkomen	32
1.5 Samenvatting	43
HOOFDSTUK 2 - ADHD	45
2.1 ADHD bestaat niet. Of toch wel? De maatschappelijke discussie in vogelvlucht	45
2.2 Kenmerken	46
2.3 Comorbiditeit (samen voorkomen) met andere leer- en gedragsstoornissen	51
2.4 Signalering	53
2.5 Wat kun je doen in je klas?	53
2.6 ADHD en leren	59
2.7 Voorkom de vicieuze valkuil	65
2.8 Medicijnen in de klas	66
2.9 Samenvatting	67
HOOFDSTUK 3 - ADD: AANDACHTSTEKORT ZONDER HYPERACTIVITEIT (ADHD-PRESENTATIE OVERWEGEND ONOPLETTEND)	69
3.1 ADD en DSM-5	69
3.2 Kenmerken	70
3.3 Wat kun je doen in je klas?	73
3.4 ADD en leren	75
3.5 Samenvatting	81
HOOFDSTUK 4 - AUTISMESPECTRUMSTOORNIS (ASS)	83
4.1 Kenmerken	83
4.2 Wat kun je doen in je klas?	89
4.3 Autisme-vriendelijk en toch gaat het nog (regelmatig) mis	105
4.4 Samenvatting	107

HOOFDSTUK 5 - DISRUPTIEVE STOORNISSEN	108
5.1 Kenmerken van ODD	108
5.2 Comorbiditeit	110
5.3 Risicofactoren	110
5.4 Kenmerken van CD (Conduct Disorder of gedragsstoornis)	112
5.5 Wat kun je doen in je klas?	113
5.6 Conflicten	118
5.7 Gevolgen	120
5.8 De overgang naar het voortgezet onderwijs	122
5.9 Verwijzen en externe hulp	122
5.10 Samenvatting	122
HOOFDSTUK 6 - HECHTINGSPROBLEMEN	124
6.1 Gehechtheid en hechtingsproblemen	124
6.2 Wat merk je in de klas?	127
6.3 Wat kun je doen in je klas?	132
6.4 Uitspelen school en thuis	140
6.5 Aanpak binnen de school	140
6.6 Samenvatting	141
HOOFDSTUK 7 - PROBLEEMGEDRAG MET EEN SPECIALE OORZAAK	143
7.1 Kenmerken	143
7.2 Wat merk je in de klas?	144
7.3 Waarom is het belangrijk traumagerelateerd gedrag te onderkennen?	146
7.4 Wat kun je doen in je klas?	147
7.5 Kindermishandeling	148
7.6 Seksueel misbruik	149
7.7 (V)echtscheiding	150
7.8 Valkuilen	150
7.9 Samenvatting	152
HOOFDSTUK 8 - ANGSTSTOORNISSEN EN DEPRESSIE BIJ KINDEREN	153
8.1 Angststoornissen	153
8.2 Sociale fobie	156
8.3 Selectief mutisme	158
8.4 Gegeneraliseerde angststoornis	161
8.5 Separatieangst	162
8.6 Obsessief-compulsieve stoornis (of OCD)	163
8.7 Posttraumatische stressstoornis (PTSS)	166
8.8 Depressie bij kinderen	166

HOOFDSTUK 9 - FAALANGST	172
9.1 Kenmerken	172
9.2 Twee reacties	173
9.3 Oorzaken	174
9.4 Wat bedenken deze kinderen allemaal?	175
9.5 Wat merk je in de klas?	176
9.6 Gedragsproblemen door faalangst	177
9.7 Wat kun je doen in je klas?	178
9.8 Samenvatting	181
HOOFDSTUK 10 - SYNDROOM VAN GILLES DE LA TOURETTE	183
10.1 Kenmerken	183
10.2 Wat merk je in de klas?	184
10.3 Welke belemmeringen geeft dit op school?	186
10.4 Comorbiditeit en bijkomende problemen	186
10.5 Wat kun je doen in je klas?	187
10.6 Tourette of gedragsprobleem?	194
10.7 Samenvatting	195
HOOFDSTUK 11 - DCD	196
11.1 Kenmerken	196
11.2 Comorbiditeit	199
11.3 Wat merk je in de klas?	199
11.4 Gevolgen op sociaal-emotioneel gebied	202
11.5 Wat kun je doen in je klas?	203
11.6 Huiswerk	209
11.7 Samenvatting	209
HOOFDSTUK 12 - NLD (NON-VERBAL LEARNING DISORDER)	211
12.1 Kenmerken	211
12.2 Wat merk je in de klas?	212
12.3 Wat kun je doen in je klas?	213
12.4 Samenwerken met ouders	222
12.5 De overgang naar het voortgezet onderwijs	222
12.6 Samenvatting	223
HOOFDSTUK 13 - HOOGBEGAAFDHEID EN PROBLEEMGEDRAG	224
13.1 Kenmerken	224
13.2 Wat merk je in de klas?	224
13.3 Comorbiditeit	226
13.4 Profielen van begaafdheid	227
13.5 Wat kun je doen in je klas?	229

13.6 Sociaal functioneren	230
13.7 Samenvatting	231
HOOFDSTUK 14 - AGRESSIE	232
14.1 Kenmerken	232
14.2 Oorzaken	233
14.3 Soorten agressie	235
14.4 Wat kun je doen in je klas?	236
14.5 Relationele agressie	243
14.6 Lesprogramma's	246
14.7 Samenvatting	247
HOOFDSTUK 15 - PESTGEDRAG	248
15.1 Kenmerken	248
15.2 Een aantal feiten	248
15.3 Oorzaken	249
15.4 Vormen van pesten	251
15.5 Wat doet de overheid om scholen te helpen in de strijd tegen pesten?	255
15.6 Gevolgen	256
15.7 Een hardnekkig probleem	257
15.8 Pesten nader uitgelegd: de rollen	257
15.9 Signalen: wordt er gepest?	258
15.10 Wat kun je doen in je klas?	258
15.11 In gesprek met de ouders van de pester	261
15.12 In gesprek met de ouders van het gepeste kind	262
15.13 Wat kan (moet) de school doen?	262
15.14 Antipestprogramma's	263
15.15 Samenvatting	264
HOOFDSTUK 16 - EXECUTIEVE FUNCTIES	265
16.1 Kenmerken	265
16.2 Hoe ontwikkelen executieve functies zich?	265
16.3 Waar vind je de executieve functies?	266
16.4 Wat merk je in de klas?	267
16.5 Tot slot	272
LITERATUUR	273
EINDNOTEN	295
REGISTER	311

Voorwoord

Gedragsproblemen zijn interactieproblemen. Een leerling zal meestal niet in zijn eentje uit zijn dak gaan, daar zijn anderen bij nodig. In de directe nabijheid van de leraar of klasgenoten doen zich de meeste gedragsproblemen voor. Het gedrag van de een roept reactie op bij de ander. Het kan bijvoorbeeld gaan om een verkeerd geïnterpreteerde blik, een te scherp uitgesproken zin of een onverwachte duw op de gang.

Veel probleemgedrag kan worden voorkomen. Met goed klassenmanagement, heldere regels en afgeleide gedragsverwachtingen, positieve omgangsvormen, specifieke aandacht voor sociaal-emotioneel leren en groepsvorming kom je al heel ver. Echter, heel vaak is de klassensituatie tamelijk complex. Zeker als het gedrag van de leerling om extra ondersteuning vraagt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel leraren op zoek zijn naar duidelijke handboeken over gedragsproblemen en gedragsstoornissen. Er is een grote behoefte aan praktische informatie die direct toepasbaar is. *Gedragsproblemen in de klas* van Anton Horeweg voldoet aan die behoefte.

Ik leerde Anton in 2007 kennen. Hij was student aan de opleiding Master Special Educational Needs, specialisatie gedragsproblemen. Anton was een enthousiaste en leergierige student die alle nieuwe kennis over gedragsproblemen, leer- en ontwikkelingsstoornissen als een spons in zich opnam. Hij verdiepte zich binnen de twee studiejaar in verschillende gedragsonderwerpen en leverde steeds goede prestaties.

Nadat Anton zijn diploma had behaald, ben ik hem blijven volgen. De studie had blijkbaar iets in gang gezet: Anton bleef zich verdiepen in het onderwerp gedragsproblemen. De lancering van zijn website (www.gedragsproblemenindeklas.nl) was voor hem een hoogtepunt en het toonde aan dat hij bereid was zijn kennis met anderen te delen. Inmiddels is de website uitgegroeid tot een kennisbron die dagelijks door vele leraren wordt geraadpleegd. Het omwerken van de webinhoud naar een heus boek is dan ook een logische stap.

In dit boeiende boek vindt de lezer een serie interessante hoofdstukken over veelvoorkomende gedrags- en ontwikkelingsstoornissen zoals ADHD, autisme, DCD en ODD/CD. Daarnaast zijn er ook hoofdstukken waarin dieper wordt ingegaan op gedragsuitingen zoals agressie en faalangst. In de opzet en uitvoering van het boek blijft de auteur dicht bij zijn website: de lezer vindt er praktische informatie die stimuleert tot onmiddellijke toepassing in de eigen klas.

Bij het schrijven van dit boek is een indrukwekkende hoeveelheid bronnen bestudeerd. Anton heeft ervoor gekozen om ingewikkelde theoretische achtergronden tot een minimum te beperken. Ieder hoofdstuk biedt een lezenswaardige inhoud binnen een duidelijk kader. De lezer die zich verder wil oriënteren of verdiepen, kan terecht in de uitgebreide lijst met literatuur en noten.

Ik wens u veel plezier met het lezen van *Gedragsproblemen in de klas!*

Dr. Kees van Overveld
Seminarium voor Orthopedagogiek

Inleiding

Kinderen met gedragsproblemen of gedrags- en ontwikkelingsstoornissen hebben het moeilijk. Hun leerkrachten ook. Niet toegerust zijn om deze kinderen te ondersteunen in de klas is frustrerend. Er zijn handboeken vol achtergrondinformatie, maar er zijn weinig boeken gericht op de dagelijkse klassenpraktijk. Uit eigen ervaring weet ik dat er grote behoefte bestaat aan een boek met praktisch toepasbare handreikingen om deze kinderen te ondersteunen.

In de dertig jaar dat ik voor de klas sta, heb ik altijd een zwak gehad voor de kinderen bij wie het leren niet altijd vanzelf ging. De kinderen die niet stil konden zitten in hun bankje, de kinderen die eigenlijk niets durfden, de kinderen die zo hun best deden, maar toch niet voor elkaar kregen wat er gevraagd werd. De kinderen van wie na verloop van tijd werd gezegd dat ze ‘niet wilden’ en ‘het (en vervang “het” maar door wat je maar wilt) nooit zouden leren’. Ik heb gemerkt dat als de leerkracht vertrouwen heeft in deze kinderen en de stelregel ‘nieuwe ronde, nieuwe kansen’ hanteert, er veel mogelijk is.

Een aantal jaren geleden heb ik de opleiding Master SEN (Special Educational Needs) gedaan aan het Seminarium voor Orthopedagogiek. Deze absoluut inspirerende opleiding met vele bevlogen, deskundige docenten heeft ervoor gezorgd dat ik nog scherper zag wat ik al vermoedde: er is veel kennis omtrent gedragsproblemen en gedrags- en ontwikkelingsstoornissen bij gekomen. Sinds het begin van die opleiding heb ik ontzettend veel gelezen en vervolgens geschreven. Mijn site www.gedragsproblemenindeklas.nl bleek in een behoefte te voorzien. Dus schreef ik meer en nóg meer. Uiteindelijk ontstond het plan voor een boek: een praktisch boek, net zo praktisch als de site, maar dan met nog meer informatie.

En eindelijk is het er dan. Dit boek. Helder geschreven, praktisch en gemakkelijk leesbaar. Met de handreikingen uit dit boek kun je morgen in de klas aan de slag. En wat blijkt? Vaak zijn er verrassend kleine dingen nodig om kinderen met grote problemen goed te kunnen ondersteunen.

In de Master SEN-opleiding weet iedereen het al. Alleen kijken naar wat een kind mankeert en er een etiket op plakken levert weinig op. Kijken wat de leerkracht kan doen om kinderen die een ernstig gedragsprobleem of een gedrags- of ontwikkelingsstoornis hebben, te ondersteunen, levert veel meer op. ‘Wat kan ik doen in de klas?’ is de kernvraag die iedere leerkracht zich wel eens stelt. Dit boek geeft je antwoorden op die vraag. Antwoorden die je morgen in je klas kunt gebruiken. Zorgplicht en passend onderwijs zijn goede concepten, maar in de dagelijkse klassenpraktijk brengen ze nogal wat teweeg. Van leerkrachten wordt verwacht dat ze kunnen omgaan met kinderen met forse gedragsproblemen of gedrags- en ontwikkelingsstoornissen. En deze kinderen zullen vaker op de reguliere basisschool blij-

ven. In een aantal gevallen kan dat ook, als de leerkrachten meer kennis aangereikt krijgen. Leerkrachten moeten dus professionaliseren, ze moeten kunnen omgaan met deze kinderen en hun beperking. Om les te kunnen blijven geven in een klas waarin (misschien wel steeds meer) zorgkinderen zitten die de nodige ondersteuning behoeven, is dit boek geschreven. Helder uitgelegd, geschreven op de dagelijkse klassenpraktijk. Hoe kun je de kinderen ondersteunen die ondanks hun beperkingen moeten functioneren in een gewone basisschool? Wat kun je doen? Wat kun je beter niet doen? Dit boek staat vol praktische handreikingen waarmee je morgen al van start kunt gaan.

OVER DIT BOEK

In het eerste hoofdstuk wordt het verschil tussen een gedragsprobleem en een gedragsstoornis uitgelegd. Er wordt ingegaan op het belang van preventie van gedragsproblemen en hoe je dat dan in je groep praktisch vorm kunt geven. Er wordt een duidelijk appel gedaan op leerkrachtvaardigheden. De leerkracht maakt het verschil; niet alleen bij leren, maar ook bij (het voorkomen van) gedragsproblemen. Er worden handreikingen gegeven om gericht te kijken naar en planmatig te werken aan (goed) (leerkracht)gedrag. In de daaropvolgende hoofdstukken worden een voor een gedrags- en ontwikkelingsstoornissen belicht, die je bij kinderen kunt tegenkomen.

Elk hoofdstuk is verdeeld in handige stukjes, die snel zoeken mogelijk maken. Om er een aantal te noemen: Wat zijn de kenmerken van deze stoornis? Wat merk je in de klas? En een heel belangrijke: wat kun je doen in de klas? In elk hoofdstuk krijg je handreikingen en ideeën over wat je zou *kunnen* doen om kinderen die hiermee kampen te ondersteunen. Want die ondersteuning is vaak hard nodig. Daarmee schep je ook voor deze kinderen de mogelijkheid om gewoon te leren en hun mogelijkheden te benutten.

WAAROM DIT BOEK BINNEN EEN JAAR AL IS UITGEBREID

Onderwijs is maatwerk, werken aan gedrag is maatwerk en het schrijven van een boek voor leerkrachten ook. Gedurende een jaar heb ik veel enthousiaste reacties gehad over dit boek. Er waren ook mensen die nog informatie misten. Op verzoek van die collega's heb ik twee hoofdstukken toegevoegd: een hoofdstuk over hoogbegaafdheid en probleemgedrag en een hoofdstuk over trauma bij kinderen, waar mogelijk 'probleemgedrag' uit kan voortkomen. En zoals dat gaat als je herschrijft en herleest, heb ik nog wat puntjes op de i gezet. Zo kun je ook lezen hoe vaak een bepaalde stoornis eigenlijk voorkomt, heb ik beschreven wat bepaalde medicijnen voor ADHD voor effect kunnen hebben (ook *voor* ze goed werken) en heb ik hier en daar dingen nog duidelijker opgeschreven. Dat laatste is denk ik iets wat voortkomt uit mijn 'leerkracht zijn': dingen altijd nog beter willen uitleggen. Ik heb er veel vertrouwen in dat u de aanvullingen zult waarderen.

ACHTERGRONDEN VAN DIT BOEK

Op dit moment zijn er opinieleiders die vraagtekens zetten bij de ruime diagnostisering van allerlei stoornissen. Er is een maatschappelijke en wetenschappelijke discussie gaande over de (on)wenselijkheid van etiketten. Wetenschappers zijn het niet eens wanneer er wel of geen stoornis moet worden vastgesteld. Stoornissen verdwijnen (maar alleen uit de DSM-5) of krijgen een andere naam en nieuwe stoornissen worden ontdekt. De overheid wil de toevloed naar het buitengewoon onderwijs stoppen. Tegenstanders van de etiketjesmachines zoals zij dat noemen, willen dat kinderen niet langer gestigmatiseerd worden met en door hun etiket. Voorstanders willen dat deze kinderen met het etiket erkend worden in hun moeizamere ontwikkeling en vaak nog moeilijkere schooltijd.

Daartussen zitten de leerkrachten. Zij hebben deze kinderen in de klas, vaak met nog dertig andere kinderen. Zij moeten deze kinderen lesgeven. Zij willen deze kinderen lesgeven. En zij willen leren omgaan met de verschillen. De voorstanders, de tegenstanders, iedereen wil dat (toekomstige) leerkrachten meer kennis krijgen over voornoemde kinderen.

Leerkrachten en pabo-studenten zelf hebben vooral dringend behoefte aan praktisch toepasbare kennis. Dit boek geeft die kennis. Want hoe de ontwikkelingen ook zullen verlopen, de kinderen die het betreft, hebben recht op goed onderwijs, ondanks hun beperkingen. Dit boek is een bijdrage daartoe.

Daarbij moet opgemerkt worden dat het maken van een gedragsplan altijd maatwerk is. Geen kind en geen leerkracht zijn hetzelfde. Werken aan gedrag is altijd zoeken naar mogelijkheden. Werken aan gedrag is ook uitgaan van wat een kind al kan. Van daaruit bouw je verder aan succes. Soms lukt niet precies datgene wat je wilt en dan moet je verder zoeken. Werken aan gedrag is ook een kwestie van een lange adem hebben. Gedrag verandert niet van de ene op de andere dag en helaas ook niet van de ene op de andere week.

Dit boek is dan ook geen kookboek met panklare recepten. Het is bedoeld om je meer begrip, meer inzicht en een mogelijke denkrichting te geven op weg naar goed, ook voor de leerkracht te behappen passend onderwijs. Met dit kind, deze ouders en deze leerkracht en dit boek samen zoeken naar dat wat werkt.

Ten slotte nog een opmerking over de terminologie in dit boek: Voor de leesbaarheid heb ik over het algemeen gekozen voor het woord gedragsproblemen. Daarmee doe ik geen recht aan diegenen met een ontwikkelings- of gedragsstoornis. Daarvoor mijn excuses. Als ik echter constant moet spreken van 'gedragsproblemen en ontwikkelings-, gedrags- en leerstoornissen' worden de zinnen zo lang dat veel lezers misschien afhaken.

Bedenk: Kinderen met gedragsproblemen willen het ook gewoon goed doen op school. Het lukt hen alleen (nog) niet.

Gedragsproblemen in de klas

Gedragsproblemen... Veel definities zijn daar al voor bedacht. Eigenlijk komt het erop neer dat kinderen niet doen wat jij als leerkracht graag wilt. De verschijningsvormen van gedragsproblemen, zijn even divers als er kinderen zijn. Iedere leerkracht kent zijn eigen voorbeelden. Sommige gedrags-'problemen' zijn zelfs geen 'gedrags'-problemen. Soms worden de problemen door een beperking (stoornis) veroorzaakt, soms door (het gedrag van) de leerkracht. In de beleving van veel leerkrachten neemt het probleemgedrag in het algemeen wel toe.'

In dit hoofdstuk kijk ik allereerst naar het verschil tussen een gedragsprobleem en een gedragsstoornis. In probleemgedrag is een tweedeling te maken die uitermate belangrijk is. Vooral omdat niet elk soort probleemgedrag meteen als zodanig herkend wordt. Vervolgens bekijk ik hoe je preventief bezig kunt zijn om probleemgedrag te voorkomen. De leerkracht kan een grote rol spelen in het voorkomen van probleemgedrag. Hiervoor kan hij zeer zeker het begin van het schooljaar benutten en gebruikmaken van de groepsdynamica.

Uiteraard komt er toch nog wel eens probleemgedrag voor. In dit hoofdstuk worden je een aantal instrumenten aangereikt om probleemgedrag zo objectief mogelijk in kaart te brengen en er volgens plan mee aan het werk te gaan om het gedrag om te buigen in 'goed' gedrag.

1.1 PROBLEEMGEDRAG

1.1.1 WAT IS HET VERSCHIL TUSSEN EEN GEDRAGSPROBLEEM EN EEN GEDRAGS- (OF ONTWIKKELINGS)STOORNIS?

Het is van belang om een gedragsprobleem en een gedragsstoornis goed uit elkaar te houden. Dat is belangrijk omdat je niet op beide evenveel invloed hebt. Als je bijvoorbeeld een kind met ADHD in je klas wilt veranderen in een kind dat lekker een uurtje naar je kan luisteren, dan kom je waarschijnlijk bedrogen uit. Je kunt een kind met de stoornis ADHD best wat dingen leren, maar dit waarschijnlijk niet.

Stoornis: Je spreekt van een stoornis als deze niet te verhelpen is. De oorzaak zit in de genen of in de neurologie van iemand. Het probleem zit in de aanleg of rijping van het zenuwstelsel of in de bouw van de hersenen. Met (de aanleg van) een stoornis word je dus geboren. De problemen houden langere tijd aan (vaak staat er in

DSM² een 'voorgescreven' periode waarin de symptomen van een stoornis voorkomen en waaraan ten minste moet worden voldaan). Vaak zijn er meerdere problemen tegelijkertijd, die bovendien leiden tot ernstige beperkingen in sociaal functioneren thuis, op school of op het werk. Een stoornis lost zich niet op, hij is in principe permanent. Je moet ermee leren leven. Wel kun je proberen de beperkingen ervan te verminderen. Zo kan de omgeving de stoornis wel degelijk verergeren³. Een stoornis is dus de oorzaak van de problemen. Je invloed op een stoornis is beperkt.

Gedragsprobleem: Een gedragsprobleem zit niet in je als je geboren wordt. Het ontstaat door verkeerde interactie tussen kind en omgeving. Met andere woorden, het is situationeel bepaald. Het gedragsprobleem is gebonden aan iets uit de omgeving. Dat kan bijvoorbeeld een trauma zijn, maar ook een slechte opvoeding, de relatie met de leerkracht of leerproblemen. Het gedragsprobleem is dus het gevolg van iets. Een gedragsprobleem wordt gezien als minder ernstig en vooral oplosbaar, door de omgeving anders te laten reageren of het kind andere vaardigheden⁴ bij te brengen.

Ik wil proberen om een kader te scheppen, waarin je kunt nadenken over mogelijke oplossingen voor, of beter nog, de preventie van gedragsproblemen in je klas. Daarnaast wil ik je een mogelijke denkrichting bieden om om te gaan met en ondersteuning te geven aan kinderen met een gedrags-, leer- of ontwikkelingsstoornis.

1.1.2 KIJKEN NAAR GEDRAGSPROBLEMEN: EEN TWEEDELING

Externaliserend probleemgedrag

Voordat ik er dieper op inga, wil ik erop wijzen dat wat leerkrachten meestal probleemgedrag noemen, externaliserend gedrag is. Het is gedrag dat je opmerkt. De omgeving heeft er last van. Dat gedrag ziet er globaal als volgt uit:

- > Dwars, dwingend, onrustig, brutaal.
- > Agressief, dominant, niet sociaal, niet eerlijk en regels schendend.
- > Druk, ongeconcentreerd, overbeweeglijk en impulsief.
- > Wisselende buien, onvoorspelbaar, explosief, angstig, snel beledigd.
- > Weinig motivatie, slechte werkhouding.

Vooraf leerlingen met externaliserende gedragsproblemen worden door leerkrachten als lastig beschouwd. Meer dan 60 procent van de gedragsproblemen valt hieronder.⁵ Externaliserende gedragsproblemen worden het meest opgemerkt⁶ en dat is logisch, want de klas en jij hebben er last van.

Internaliserend probleemgedrag

Dit gedrag merk je (bijna) niet op, vooral kinderen die dit gedrag vertonen, hebben er last van. Deze kinderen vertonen het volgende probleemgedrag:

- > Ze maken zeer moeilijk contact, zijn niet communicatief en eenzijdig gericht.

- > Ze zijn stil, gesloten, angstig, hebben weinig aansluiting bij de andere kinderen en zijn passief en somber.
- > Of ze zijn heel onzeker, hebben weinig zelfvertrouwen, zijn heel faalangstig en zijn dwangmatig in gewoonten.

De laatste drie groepen worden vaak niet herkend als kinderen met probleemgedrag⁷, maar horen wel degelijk bij deze groep.

1.1.3 VALKUIL BIJ HET KIJKEN NAAR PROBLEEMGEDRAG

Iedere leerkracht, ik net zo goed, verzucht wel eens: ‘De klas was druk vandaag, zeg. Ze luisterden slecht.’ Dat is echter geen gedrag. Het is een interpretatie van jou! Gedrag moet je beschrijven (operationaliseren). Wat zie je precies? Wat hoor je?⁸

‘Toen ik wat ging uitleggen, waren er acht kinderen niet stil. Toen ze aan het werk moesten, duurde het vier minuten voor het laatste kind aan het werk ging en na vijf minuten praatte de eerste alweer.’

Als je gedrag concreet maakt, heb je beter zicht op wat er niet goed gaat en kun je dus effectiever proberen het te veranderen. Als mijn interpretatie is dat hij iedereen stoort (die overigens niet waar is, want zijn vriendjes vinden het lolli), wordt een concretisering bijvoorbeeld: hij gooit propjes, hij loopt door de klas en stoot andere kinderen aan, hij tikt met zijn pen op tafel of hij schopt onder tafel naar zijn buurman.

1.1.4 HOE ONTSTAAT PROBLEEMGEDRAG?

Als eerste moet je beseffen, dat geen kind ’s ochtends naar school komt met het idee om vandaag eens even flink dwars te liggen en het leven van klasgenoten en juf of meester te verpesten. Dat dit desondanks toch nog wel eens voorkomt, moet je als leerkracht beschouwen als een signaal, een kreet om hulp zo je wilt. Als een kind dwarsligt, misschien zelfs probleemgedrag vertoont, moet je gaan bekijken waar dat aan ligt.

Je kunt echter op verschillende manieren naar probleemgedrag kijken. Gebruikelijk was lange tijd, om te kijken naar wat het kind mankeerde. Het kind deed immers niet wat de leerkracht in zijn hoofd had en het kind deed niet zoals andere kinderen. Er moest wel iets mis zijn met het kind. Tegenwoordig is het meer gangbaar om te kijken naar het kind in zijn omgeving. Dit blijkt ook effectiever. Als je op deze manier kijkt, gebruik je het transactionele model⁹ en het ecologische model.¹⁰ Kort gezegd komt het erop neer dat je niet alleen kijkt of het kind zijn gedrag moet veranderen, maar ook wat er in zijn omgeving (leerkracht, klasgenoten, plek in de klas, thuissituatie) moet veranderen. Al deze componenten zijn immers van invloed op iemands gedrag.

Stel je komt 's ochtends bijna te laat op school aan, doordat je de avond ervoor heel laat naar bed ging. Grote kans dat de kinderen die dag een leerkracht treffen die iets minder flexibel is dan andere dagen. Logisch. Maar het geeft wel aan dat de omgeving/situatie van invloed is op je gedrag. Zo blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek dat kinderen de eerste twee jaar na een scheiding vaak enorm in prestaties achteruitgaan en soms onhandelbaar gedrag vertonen.¹¹

Niet alleen het transactionele en ecologische model kijken naar meer dan het kind. Ook het meervoudig risicomodel van Van der Ploeg¹² gaat ervan uit dat in de omgeving van het kind een aantal factoren een extra risico vormt en het probleemgedrag kan veroorzaken.¹³ Denk hierbij aan de gezinssituatie, omgeving, vrienden en persoonlijkheid. Daarnaast zijn er gelukkig ook beschermende factoren die bijdragen aan het voorkomen van probleemgedrag. Ook hier kun je de gezinssituatie, vrienden, omgeving en persoonlijkheid weer in ogenschouw nemen. Al naargelang hun verschijningsvorm zijn ze dus risico- of beschermende factor. Verder is een gedragsprobleem maar al te vaak een interactieprobleem. Er is een mismatch¹⁴ tussen leerkracht en leerling. Waar het om gaat, is dat je het probleemgedrag niet alleen bekijkt als iets in het kind, maar iets dat ook mede veroorzaakt wordt door de omgeving.

De kinderen rennen de gymzaal in. De leerkracht is nergens te bekennen, maar uit het materiaalhoek klinkt gerommel. Een aantal kinderen gaat zitten, een paar kinderen springen in de touwen, andere gaan gooien met de ballen die klaarliggen, en weer een paar andere zit elkaar achterna. De touwzwaaiers zwaaien bijna tegen de hardlopers aan en de ballengooiers gooien de touwzwaaiers bijna uit het touw. Er komt steeds meer lawaai. Dan klinkt er boos geroep. De leerkracht wil dat de kinderen heel snel gaan zitten. Deze klas lijkt op een losgeslagen zootje, maar eerder in de week ging het begin van de les heel anders. De kinderen rennen bijna de gymzaal in, maar zien de leerkracht net naar de deur komen lopen. Hij geeft ze een hand: 'Leuk dat jullie zo op tijd zijn! Ga maar gauw op de gele lijn zitten.' Snel gaan alle kinderen op de lijn zitten.

Zie het geheel als een systeem: kind-leerkracht-situatie. De situatie is hier een vrij uitgebreid begrip. Het kan de klassensituatie zijn waarin het kind zich bevindt, maar het kan ook de (vervelende of ongestructureerde) thuissituatie zijn. Om met dit laatste te beginnen: als leerkracht heb je daarop vaak weinig of geen invloed. Je kunt dit deel van het systeem dus niet veranderen. Het kind veranderen valt ook niet mee, zeker niet als het lijdt aan een stoornis. Een kind met ADHD houdt ADHD, wat jij ook doet. Een kind met 'gewoon' probleemgedrag kun je misschien wel veranderen, maar dat heeft veel tijd nodig.

Blijft over de leerkracht. Als professional en als volwassene met overzicht kun je soms een deel van je gedrag veranderen, waardoor de interactie tussen jou en het kind óók verandert. Het gevolg hiervan is vaak dat het hele systeem weer goed be-

gint te werken. Dat betekent overigens niet dat het kind met het probleemgedrag kan blijven doen wat het doet. Het kind zal bepaalde vaardigheden moeten leren die het nu blijkbaar nog niet bezit of toepast.

Een voorbeeld: Jacco is een jongen uit groep 7. Hij ondervindt zijn hele schoolloopbaan al dezelfde problemen. Hij werkt slordig en krijgt het werk niet af. Het gevolg is dat de leerkrachten hem zien als onbetrouwbaar, lui en gauw boos. Als Jacco namelijk voor de zoveelste keer op zijn kop kreeg omdat zijn werk niet af was, barstte hij uit in geschreeuw.

De leerkrachten hadden hem getoetst: hij deed werk op het goede niveau. Ze hadden geprobeerd een beloningssysteem te gebruiken en hem zelfs het achterstallige werk thuis te laten inhalen. Dat alles mocht niet baten: Jacco bleef dezelfde problemen houden. De leerkracht van groep 6 had zelfs op de overdracht geschreven dat de uitbarstingen van Jacco heviger leken te worden en in frequentie toenamen.

De leerkracht van groep 7 vond ook dat kinderen hun werk gewoon moesten afhebben, maar bij Jacco was al heel veel geprobeerd. Blijkbaar was er aan Jacco niet een, twee, drie wat te veranderen. Hij besloot tot een heel andere aanpak en ging met Jacco in gesprek over wat hij ervan vond. En wat bleek? Jacco zat zelf ook met het probleem. Hij kon zijn werk echter met geen mogelijkheid af krijgen. Zijn gedachten gingen tijdens het werken alle kanten op, behalve naar zijn werk. Hij was kwaad op zichzelf, omdat hij stom was en niet eens zijn werk kon doen zoals andere kinderen. Hij was ook kwaad op de juffen en meesters, die zagen dat het niet ging en toch maar bleven zeuren dat het moest. En, vertelde hij heel eerlijk, soms kan ik wel meer, maar dan doe ik het lekker niet. Zo praatte de leerkracht nog een tijd door met Jacco.

Samen besloten ze tot een tot dan toe ongebruikelijke aanpak: Jacco bepaalde voor de les samen met de leerkracht wat hij dacht wél te kunnen maken. Voorlopig zou de leerkracht dit zonder commentaar accepteren. Na vier weken zouden ze samen bespreken hoe het ging. Het gevaar bestond natuurlijk dat Jacco nu helemaal niets meer zou doen, maar die vrees bleek ongegrond. De druk die Jacco voelde, was weg en daarmee ook de gedachte dat hij zijn werk toch niet afkreeg. Dat leek een heel klein beetje te helpen. Jacco deed iets meer werk, maar wat veel belangrijker was, hij kreeg er weer plezier in. Zijn uitbarstingen bleven uit.